Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20623.1413
(Research Article)

From Historical Resistance to Modern Civilization-Building: Revisiting the Capacities of Ashura Culture in the Contemporary Era

Mohsen Parvish *

Received on: 08/08/2025
Accepted on: 10/12/2025

Abstract

Purpose: The event of Ashura transcends a mere historical incident confined to 61 AH, emerging as a cultural paradigm and a human-building school with universal civilizational potential. This research adopts an analytical-descriptive approach, aiming to move beyond a purely historical and mourning-centric view of Ashura by exploring and extracting its civilization-building capacities in addressing the crises of the contemporary world. Findings reveal that Ashura provides a comprehensive framework for constructing a new Islamic-human civilization through principles such as rationality in struggle, dignified spirituality, trans-religious justice-seeking, and ethics in crisis. The study argues that key concepts like Hayhat minna al-dhillah (Never to humiliation!) as a doctrine of independence and rejection of domination, reform within the Ummah as a model for social reform and anti-corruption, and the victory of blood over the sword as a strategy of soft power and cultural resistance can serve as foundational principles in fields such as international relations, governance, resistance economics, and lifestyle. The research findings suggest that activating these capacities requires moving beyond mere ritualism toward a civilizational

* Assistant Professor,Department of History,Faculty of Social Sciensec, University of Mohaghegh Ardabili.Ardabil,Iran. (Corresponding Author).
Mohsen.parviah@uma.ac.ir 0000-0002-4517-662X

CC BY

Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20623.1413
(Research Article)

understanding of Ashura, capable of offering practical solutions to the challenges of modern humanity.

Methodology: This research adopts a qualitative, descriptive-analytical approach with an applied-developmental objective, aiming to extract practical civilizational models from the Ashura movement. Data were gathered through library studies and analysis of primary sources such as *Tarikh al-Tabari*, *Al-Irshad* by Sheikh Mufid, and *Bihar al-Anwar* by Allama Majlisi and secondary sources, including interpretations by Islamic thinkers like Martyr Motahhari and Ayatollah Javadi Amoli. The main method of analysis is qualitative content analysis: key concepts and themes were first extracted from the texts, then categorized into coherent thematic clusters, and finally integrated into a comprehensive conceptual model that demonstrates the relationship between the foundational principles, strategic doctrines, and civilizational objectives derived from Ashura culture. The core conceptual variables examined include strategic rationality, dignified spirituality, trans-religious justice-seeking, the governance paradigm, and soft power.

Findings: The findings of this research demonstrate that the Ashura movement constitutes far more than a historical tragedy or a ritualistic occasion for mourning it embodies a dynamic civilizational paradigm with profound relevance for addressing contemporary global crises. Through qualitative content analysis of primary and secondary Islamic sources, the study identifies five core civilizational capacities embedded in Ashura culture: strategic rationality, dignified spirituality, trans-religious justice-seeking, an ethical governance model, and soft power. These elements collectively form a comprehensive framework for constructing a new Islamic-human civilization. Central doctrines such as “Hayhat minna al-dhillah” (Never to humiliation!) articulate a civilizational stance of independence and resistance to domination, while the principle of “reform within the Ummah” offers a timeless model for combating systemic corruption and social decay. Furthermore, the

Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20623.1413
(Research Article)

research reveals that the Ashura paradigm transcends sectarian and cultural boundaries, offering universal ethical and strategic insights applicable to modern challenges in governance, international relations, resistance economics, and lifestyle design. The concept of "the victory of blood over the sword" is interpreted not as passive martyrdom but as a sophisticated strategy of cultural resistance and soft power, capable of transforming apparent defeat into enduring moral and civilizational triumph. By shifting from a purely emotional commemoration to a civilizational understanding of Ashura, societies can activate its latent capacities to foster identity resilience, ethical leadership, and global solidarity. The study concludes that realizing this potential requires deliberate intellectual, educational, and policy-oriented efforts to translate Ashura's values into actionable civilizational models suited for the complexities of the 21st century.

Conclusion: The study concludes that the Ashura movement offers far more than a historical narrative or a ritual of mourning it functions as a dynamic, multidimensional civilizational paradigm capable of addressing the profound crises of the modern world.By shifting from an emotional and commemorative understanding to a strategic and civilizational one, Ashura reveals itself as a comprehensive framework grounded in five interrelated pillars: strategic rationality, dignified spirituality, trans-religious justice-seeking, ethical governance, and soft power. These pillars collectively form a coherent model for constructing a new Islamic-human civilization one that is not only rooted in divine values but also responsive to contemporary global challenges in ethics, politics, economics, and international relations.The core doctrines of Ashura such as "Never to humiliation!", "reform within the Ummah," and "the victory of blood over the sword" are not relics of the past but living principles with transformative potential when operationalized in modern contexts. Realizing this potential, however, requires a paradigmatic shift in how societies engage with Ashura culture. Rather than treating it as a passive

Scientific Journal Of New Islamic Civilization Fundamental Studies
Vol.9, No.2 (Serial 18), Autumn & Winter 2026-27
DOI: 10.22070/nic.2026.20623.1413
(Research Article)

symbol or confining it to liturgical practices, communities must activate its civilizational capacities through deliberate intellectual, educational, and policy-oriented initiatives. This involves translating its timeless values into actionable strategies in governance, resistance economics, cultural diplomacy, and lifestyle design. Ultimately, Ashura presents a hopeful and empowering vision: that moral truth, ethical resilience, and spiritual dignity can triumph over material power and systemic injustice. As such, it stands not only as a beacon for the Muslim world but as a universal source of inspiration for all humanity striving for justice, freedom, and authentic civilization-building in the 21st century.

Keywords: Ashura, civilization-building, justice-seeking, rationality, spirituality, cultural resistance, soft power

دوفصلنامه علمی مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی
دوره ۹، شماره ۲ (پیاپی ۱۸)،پاییز و زمستان ۱۴۰۵، صص ۱۸۱- ۱۹۸
DOI: 10.22070/nic.2026.20623.1413
مقاله پژوهشی

از مقاومت تاریخی تا الگوی تمدنی: تحلیل کارکردی مؤلفه‌های فرهنگ عاشورا در تکوین تمدن نوین اسلامی

محسن پرویش *

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۱۷
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۹

چکیده

نهضت عاشورا به‌عنوان یکی از تأثیرگذارترین وقایع تاریخ اسلام همواره منبعی الهام‌بخش برای جنبش‌های آزادی‌بخش و عدالت‌خواه بوده است؛ بااین‌حال کارکرد این فرهنگ غنی صرفاً به جنبه‌های حماسی و مقاومت محدود نمی‌شود. این مقاله با رویکرد توصیفی‌تحلیلی و با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی به دنبال آن است که با بازخوانی مفاهیم بنیادین فرهنگ عاشورا، ظرفیت‌های آن را برای تمدن‌سازی نوین اسلامی در عصر حاضر تبیین کند. استدلال اصلی مقاله این است که گذار از نگاه تک‌بعدی محدود به سوگ و حماسه به نگاهی چندبعدی و تمدنی می‌تواند اصول و الگوهای کارآمدی برای مواجهه با چالش‌های پیچیدهٔ دنیای مدرن در حوزه‌های اخلاق، سیاست، اجتماع و روابط بین‌الملل فراهم آورد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که عاشورا با ارائهٔ اصولی چون عقلانیتِ راهبردی در مبارزه، معنویتِ عزتمند، عدالت‌خواهیِ فرامذهبی و اخلاق‌مداری در بحران، چهارچوبی جامع برای ساخت یک تمدن نوین اسلامی ـ انسانی ارائه می‌دهد. این پژوهش استدلال می‌کند که مفاهیمی کلیدی مانند هیهات منا الذلة به‌مثابهٔ دکترین استقلال و نفی سلطه، اصلاح در امت به‌مثابهٔ الگوی اصلاح‌گری اجتماعی و مبارزه با فساد و پیروزی خون بر شمشیر به‌مثابهٔ استراتژی قدرت نرم و مقاومت فرهنگی می‌توانند به‌عنوان اصولی بنیادین در حوزه‌هایی چون روابط بین‌الملل، حکمرانی، اقتصاد مقاومتی و سبک زندگی به کار گرفته شوند.

کلمات کلیدی: عاشورا، تمدن نوین اسلامی، عدالت‌خواهی، عقلانیت، معنویت، مقاومت فرهنگی، قدرت نرم

* استادیار گروه تاریخ دانشکدهٔ علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. (نویسندهٔ مسئول).
0000-0002-4517-662X Mohsen.parvish@uma.ac.ir

CC BY

بیان مسئله

عاشورا بیش از یک واقعهٔ تاریخی یک «فرهنگ» پویا و یک «گفتمان» زنده است که در طول قرن‌ها، هویت فردی و جمعی بخش بزرگی از جهان اسلام را شکل داده است. این نهضت نه‌تنها مانع از انحراف کامل اسلام در مقطع حساس حاکمیت بنی‌امیه شد، بلکه با دمیدن روح مقاومت و آزادگی، بقای اسلام ناب محمدی را تضمین کرد. امام حسین (ع) با قیام خود پارادایمی را بنیان نهاد که در آن مفاهیمی چون عدالت، آزادگی، عزت و حقیقت‌طلبی در برابر ظلم، تحریف و انحطاط قرار می‌گیرند. این رویداد با ایجاد شوکی عمیق در وجدان جامعهٔ خفتهٔ آن روز، مسیر تاریخ را دگرگون ساخت و به منبعی از انرژی بی‌پایان برای نسل‌های آینده تبدیل شد. در دوران معاصر که جوامع اسلامی با چالش‌های متعددی ازجمله بحران هویت، استبداد داخلی، هژمونی خارجی، سکولاریسم افراطی و نزاع‌های درونی مواجه‌اند، این پرسش بنیادین مطرح می‌شود که آیا فرهنگ عاشورا صرفاً خاطره‌ای حماسی برای برانگیختن احساسات و سوگواری است یا می‌تواند به‌عنوان منبعی معرفتی و عملی برای ساختن جامعه و تمدنی نوین به کار گرفته شود؟ این پژوهش بر این فرضیه استوار است که عاشورا پروژهٔ تمدنی ناتمامی است که ظرفیت‌های آن هنوز به‌طور کامل کشف و فعال نشده است. این نهضت صرفاً قیامی علیه حاکمی فاسد نبود، بلکه قیامی علیه پارادایم انحطاط و برای احیای پارادایم عزت و اصلاح بود. امام حسین (ع) با قیام خود به دنبال بازسازی انسان و جامعه بر مبنای ارزش‌های اصیل الهی بودند؛ ازاین‌رو پیام‌ها و اصول نهفته در این حرکت ازجمله عقلانیت در عین حماسه، معنویت در اوج بحران، اخلاق‌مداری در برابر دشمن و عدالت‌خواهیِ جهان‌شمول عناصری هستند که می‌توانند شالودهٔ تمدنی نوین را پی‌ریزی کنند. ضرورت پژوهش حاضر در این است که فهم سنتی و عمدتاً عاطفی از عاشورا هرچند ارزشمند است، اما برای پاسخ‌گویی به پیچیدگی‌های جهان مدرن کافی نیست. ما نیازمند فهمی کارآمد از عاشوراییم که آن را از یادبودی تاریخی به منبعی از قدرت نرم و موتوری محرک برای تمدن‌سازی در عصر حاضر بدل کند. این نوشتار می‌کوشد با عبور از سطح و حرکت به عمق، این ظرفیت‌ها را تحلیل کند و نشان دهد که چگونه می‌توان دکترین‌ها و استراتژی‌های مستتر در عاشورا را به مدل‌هایی عملی برای حکمرانی، اقتصاد، فرهنگ و روابط بین‌الملل در جهان امروز تبدیل کرد.

۱. پیشینهٔ پژوهش

ادبیات پژوهشی مرتبط با عاشورا بسیار گسترده است، اما می‌توان آن را به چند دستهٔ کلی تقسیم کرد: آثار تاریخی ـ روایی، آثار تحلیلی ـ کلامی و آثار اجتماعی ـ فرهنگی. در سالیان اخیر رویکردهای جدیدی با تمرکز بر ظرفیت‌های تمدنی عاشورا و به‌ویژه پیاده‌روی اربعین شکل گرفته است. حوزهٔ تمدنی مقالهٔ

«بررسی ظرفیت‌های تمدن‌سازی در جهان اسلام با تکیه بر پیاده‌روی اربعین» این پدیده را الهام‌بخش احیای تمدن اسلامی می‌داند (پرویش، ۱۳۹۸، صص۳۰-٤۷). مقالهٔ «ظرفیت‌سنجی پیاده‌روی اربعین و تأثیر آن بر تمدن نوین اسلامی» بر تأثیر متقابل گفتمان انقلاب اسلامی و تمدن‌سازی تأکید می‌کند (قاسمی،۱٤۰۲، صص۲۵-۵۰). نویسندهٔ مقالهٔ «فراترکیب مطالعات پیاده‌روی اربعین در جهت شناسایی الگوی عوامل مؤثر» الگوی عوامل مؤثر بر این پدیده را شناسایی کرده و بر ظرفیت‌های جهانی آن تأکید دارد (حاجی غلام سریزدی،۱٤۰۳، صص۳۰۷-۳٤٤). نویسندگان مقالهٔ «نقش مؤلفه‌های سیاسی پیاده‌روی اربعین در تحقق تمدن اسلامی با تأکید بر بیانات آیت‌الله خامنه‌ای» نیز با تحلیل بیانات آیت‌الله خامنه‌ای مؤلفه‌های سیاسی اربعین مانند امت‌سازی و مقاومت را در تحقق تمدن اسلامی بررسی کرده‌اند (دارا و صادقی،۱٤۰٤، صص۱-۲۸). با وجود این پژوهش‌های ارزشمند، شکاف تحقیقاتی اصلی در این حوزه، ارائه نکردن چهارچوب تحلیلی منسجم و جامعی است که بتواند اصول و مفاهیم بنیادین خودِ واقعهٔ عاشورا (فراتر از اربعین) را به‌طور مستقیم به فرایندهای تمدن‌سازی در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی و بین‌المللی متصل کند. اغلب تحقیقات یا بر جنبهٔ خاصی (مانند اربعین) متمرکز شده‌اند یا به توصیف کلی ارزش‌ها بسنده کرده‌اند. پژوهش حاضر تلاش دارد با تمرکز بر خودِ نهضت حسینی و با ارائهٔ یک مدل مفهومی این شکاف را پر کند و نشان دهد که چگونه عاشورا می‌تواند به‌عنوان «الگویی عملیاتی» برای تمدن‌سازی نوین به کار گرفته شود. نوآوری این مقاله در گذار از توصیف ارزش‌ها به تدوین «دکترین‌ها» و «استراتژی‌ها»ی قابل استخراج از این فرهنگ است.

۲.روش پژوهش

روش پژوهش در این مقاله کیفی و از نوع توصیفی ـ تحلیلی است که به‌منظور استخراج الگوهای عملی تمدن‌ساز از نهضت عاشورا طراحی شده است. داده‌ها ازطریق مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل منابع گردآوری شده‌اند و تحلیل آن‌ها با روش تحلیل محتوای کیفی انجام گرفته است؛ به‌گونه‌ای که ابتدا مفاهیم کلیدی استخراج، سپس در دسته‌های مفهومی طبقه‌بندی و درنهایت در چهارچوبی مفهومی یکپارچه شده‌اند که رابطهٔ میان اصول بنیادین مانند عقلانیت راهبردی، معنویت عزتمند، عدالت‌خواهی فرامذهبی، الگوی حکمرانی و قدرت نرم و اهداف تمدن‌سازی را نشان می‌دهد.

۳.چهارچوب مفهومی پژوهش

۳-۱. چیستی تمدن نوین اسلامی

برای تحلیل ظرفیت‌های تمدن‌ساز عاشورا نیازمند چهارچوب نظری هستیم. این پژوهش نهضت

عاشورا را نه صرفاً یک واقعه بلکه یک «الگوی آرمان‌شهر» برای شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی در نظر می‌گیرد. مفهوم «الگو» در اینجا به معنای مدل کامل و جامعی است که اصول، ارزش‌ها، ساختارها و رفتارهای لازم برای رسیدن به وضعیتی مطلوب را در خود دارد. تمدن در ریشهٔ لغوی به معنای شهرنشینی و نظم اجتماعی است (جوهری، ۱۳۷۶، ج٦، ص۲۲۰۱). ویل دورانت آن را «نظمی اجتماعی» برای شکوفایی خلاقیت فرهنگی می‌داند (دورانت، ۱۳٦٥،ج۱، ص۳). تمدن اسلامی نظامی است که بر جهان‌بینی توحیدی استوار بوده و هدف غایی آن قرب الهی است (نصر، ۱۳۸۴، ص۱۱)؛ اما «تمدن نوین اسلامی» که در دوران معاصر مطرح شده، تمدنی است که ضمن پایبندی به اصول اسلام، پاسخی کارآمد به نیازها و چالش‌های جهان مدرن ارائه می‌دهد. در این دیدگاه تمدن صرفاً پیشرفت مادی نیست، بلکه نظامی است که در آن «انسان به‌لحاظ مادی و معنوی رشد کرده و به غایاتی که مورد نظر خداوند است دست می‌یابد» (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۰۳/۲۳). این تمدن نیازمند نرم‌افزاری فکری و فرهنگی است که بتواند انگیزه، هم‌بستگی و جهت‌گیری را در جامعه ایجاد کند.

۳-۲.عاشورا به‌عنوان الگویی نرم‌افزاری

هر تمدنی برای شکل‌گیری و استمرار حیات خود نیازمند دو لایهٔ بنیادین است: «سخت‌افزار» که شامل ساختارهای فیزیکی، اقتصادی و فناورانه است و نرم‌افزار که به نظام فکری، ارزشی و فرهنگی حاکم بر آن تمدن اطلاق می‌شود. این پژوهش بر این استدلال استوار است که فرهنگ عاشورا این نرم‌افزار جامع و کارآمد را برای تکوین تمدن نوین اسلامی فراهم می‌آورد. این نرم‌افزار پارادایمی کامل است که منطق بنیادین، اهداف غایی و روش‌های عملیاتی را برای حرکت جامعه به‌سوی تعالی تعریف می‌کند. در چهارچوب این نظریه عاشورا از یک واقعهٔ تاریخی صرف فراتر رفته و به یک «الگوی آرمان‌شهر» تبدیل می‌شود که سه مؤلفهٔ اساسی هر تمدن پویا را به‌روشنی مدل‌سازی می‌کند.

۱. انسان‌شناسی

شالودهٔ هر تمدنی «انسان» آن است و فرهنگ عاشورا، پیش از هر چیز، کارگاه انسان‌سازی است. الگوی «انسان تمدن‌ساز» در مکتب عاشورا، انسانی است چندبعدی که از گسست‌های رایج در دنیای مدرن (مانند تقابل عقل و عشق یا جدایی معنویت از سیاست) عبور کرده است. این انسان معنویت خود را در عمیق‌ترین ارتباط با خداوند در شب عاشورا و در اقامهٔ نماز ظهر در میانهٔ میدان نبرد به نمایش می‌گذارد (شیخ مفید، ۱٤۱۳، ج۲، ص۹۱)؛ اما این معنویت او را به انزوا و بی‌تفاوتی سوق نمی‌دهد. هم‌زمان او از عقلانیت راهبردی برجسته‌ای برخوردار است که در تمام مراحل نهضت، از اتمام حجت‌های منطقی در برابر دشمن گرفته تا مدیریت استراتژیک میدان نبرد و برنامه‌ریزی برای مرحلهٔ پس از شهادت، متجلی

می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۹۰، ص۸۵). این دو بُعد در بستر یک مسئولیت‌پذیری اجتماعی بی‌بدیل معنا می‌یابند؛ مسئولیتی که او را وامی‌دارد تا برای «اصلاح در امت» قیام کند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج٤٤، ص۳۲۹). این الگوی انسانی پادزهری برای بحران هویت انسان معاصر است؛ انسانی که یا در مادی‌گرایی محض غرق شده یا در معنویت‌های فردی و بی‌تفاوت به سرنوشت جامعه پناه برده است. انسان عاشورایی عارفی است که در متن جامعه حضور دارد و سیاست‌مداری است که تمام اقداماتش رنگ‌وبوی الهی دارد.

۲. نظام ارزشی

هر تمدنی برای جهت‌گیری و انسجام درونی نیازمند نظام ارزشی شفافی است که غایت نهایی و اصول بنیادین آن را مشخص کند. فرهنگ عاشورا این نظام را به‌روشنی تبیین می‌کند. هدف غایی این تمدن صرفاً کسب قدرت یا رفاه مادی نیست، بلکه تحقق دو هدف توأمان است: در سطح اجتماعی «اصلاح امت» و مبارزه با فساد و انحراف سیستماتیک (مجلسی، ۱۴۰۳،ج٤٤، ص۳۲۹) و در سطح غایی رسیدن به «قرب الهی» که در تمام نیایش‌ها و مناجات‌های امام حسین (ع) موج می‌زند. برای نیل به این هدف سه ارزش محوری به‌عنوان ستون‌های اصلی این تمدن تعریف می‌شوند: الف) عزت: این ارزش در شعار تاریخ‌ساز «هیهات منا الذلة» (خواری از ما دور است) متبلور است (ابن‌شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص۲۴۵) و به معنای نفی هرگونه سلطه‌پذیری و حفظ کرامت انسانی در برابر فشارهای داخلی و خارجی است. ب) عدالت: قیام علیه یزید قیامی علیه نماد بی‌عدالتی، فسق و ظلم بود و ماهیت عدالت‌خواهی این نهضت آن را به پیامی جهانی و فرامذهبی تبدیل کرده است (محدثی، ۱۳۸۳، ص۷۵). ج) آزادگی: این ارزش در فراخوان جهانی امام حسین (ع) به اوج خود می‌رسد: «اگر دین ندارید... لااقل در دنیای خود آزاده باشید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج۴۵، ص۵۱). این آزادگی به معنای رهایی از بندگی غیرخدا، شهوات و تعصبات کوری است که انسان را به ورطهٔ جنایت می‌کشاند.

۳. الگوهای رفتاری

هر تمدن علاوه‌بر انسان و ارزش نیازمند «روش» و «استراتژی» برای تحقق اهداف خود است. فرهنگ عاشورا مجموعه‌ای از الگوهای رفتاری و استراتژی‌های کارآمد را ارائه می‌دهد که می‌توانند در عرصه‌های مختلف به کار گرفته شوند. نخستین استراتژی «جهاد تبیین» یا مبارزهٔ روشنگرانه است. امام حسین (ع) پیش از هر اقدام نظامی با خطبه‌ها و گفت‌وگوهای متعدد، به دنبال اقناع افکار عمومی و اتمام حجت بودند (شیخ مفید، ۱۴۱۳،ج۲، ص۸۰). این الگو نشان می‌دهد که اساس هر حرکت تمدنی بر اقناع و بصیرت استوار است، نه بر اجبار. استراتژی دوم «قدرت نرم» است که در دکترین «پیروزی خون بر

شمشیر» خلاصه می‌شود. این استراتژی می‌آموزد که می‌توان با تکیه بر حقانیت، مظلومیت و جاذبهٔ اخلاقی شکست نظامی ظاهری را به پیروزی فرهنگی و تاریخی ابدی تبدیل کرد و قلب‌ها و ذهن‌ها را در طول تاریخ تسخیر کرد. این رویکرد الگویی بی‌بدیل برای «مقاومت فرهنگی» در برابر تهاجم‌های هویتی و نظامی قدرت‌های بزرگ است. این الگوهای رفتاری صرفاً تاکتیک‌های نبردی تاریخی نیستند، بلکه استراتژی‌های کلانی هستند که می‌توانند مبنای سیاست‌گذاری فرهنگی، رسانه‌ای و بین‌المللی در تمدنی نوین قرار گیرد.

٤. تبیین اهداف و استراتژی نهضت عاشورا: مانیفست یک تمدن

برخلاف بسیاری از جنبش‌های انقلابی که اهدافشان مبهم است، نهضت امام حسین (ع) از ابتدا دارای یک «مانیفست» شفاف بود. این مانیفست در وصیت‌نامهٔ ایشان به برادرشان، محمد حنفیه، به‌روشنی تبیین شده است: «إِنِّی لَمْ أَخْرُجْ أَشِراً وَ لَا بَطِراً وَ لَا مُفْسِداً وَ لَا ظَالِماً، وَ إِنَّمَا خَرَجْتُ لِطَلَبِ الْإِصْلَاحِ فِی أُمَّةِ جَدِّی (ص) أُرِیدُ أَنْ آمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَی عَنِ الْمُنْکَرِ وَ أَسِیرَ بِسِیرَةِ جَدِّی وَ أَبِی عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ (ع)» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج٤٤، ص۳۲۹). این بیانیه تنها یک موضع‌گیری سیاسی نیست، بلکه بیانیه‌ای تمدنی است که اصول اساسی جامعهٔ الهی را ترسیم می‌کند. امام (ع) باصراحت اعلام می‌کنند که قیام او براساس تکبر، طغیان، فساد یا ظلم نیست، بلکه حرکتی است مبتنی‌بر مسئولیت اجتماعی و دینی برای نجات امت از انحطاط. این نگاه کلان قیام عاشورا را از یک حادثهٔ صرفاً تاریخی فراتر برده و آن را به الگویی همیشگی برای بیداری و اصلاح جوامع تبدیل می‌کند.

٤-١. دکترین «اصلاح»: مبارزه با فساد سیستمی

امام حسین (ع) با انتخاب واژهٔ کلیدی «اصلاح»، ماهیت تمدن‌ساز این نهضت را آشکار می‌کند. اصلاح مفهومی متضاد با تخریب و هرج‌ومرج است و نشان می‌دهد که هدف امام یک «جراحی عمیق» برای از بین بردن غده‌های فساد و بازگرداندن سلامت به کالبد امت اسلامی بود. این فساد تنها به شخص یزید محدود نمی‌شد، بلکه «فسادی ساختاری» بود که در ابعاد سیاسی (تبدیل خلافت به سلطنت موروثی و استبدادی)، اقتصادی (تضییع بیت‌المال و ثروت‌اندوزی حاکمان) و فرهنگی (تحریف معارف دینی و ترویج منکرات) ریشه دوانده بود (جعفری، ۱۳۸۰، ص۱۵۷). دکترین اصلاح حسینی الگویی جامع برای مبارزه با انحطاط سیستماتیک است. این دکترین به جنبش‌های اصلاحی امروز می‌آموزد که برای تغییر پایدار باید ریشه‌های فساد در ساختارهای حاکمیتی را هدف قرار داد، نه صرفاً شاخ‌وبرگ آن را. استراتژی امام نه قیام مسلحانه برای کسب قدرت، بلکه اقدامی آگاه‌بخش بود تا با شهادت خود وجدان خفتهٔ جامعه

را بیدار کند و سیستم فاسد را در برابر چشمان همگان خلع مشروعیت سازد. این استراتژی هوشمندانه نقطهٔ اوج خود را در روز عاشورا و در برابر سپاه زیادبن‌شهاب به نمایش گذاشت، جایی که امام با خطبه‌های خود اساس حکومت یزید را به چالش کشید و پرده از فساد آن برداشت (ابن‌طاووس، ۱۳٤۸، ص۸۹).

٤-۲. استراتژی «امر به معروف و نهی از منکر»: ارائهٔ الگوی جایگزین

استراتژی اجرایی و عملیاتی کردن دکترین اصلاح، در بخش بعدی وصیت‌نامهٔ امام مشخص می‌شود: «أُرِيدُ أَنْ آمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ». این دو فریضه تنها توصیه‌هایی اخلاقی نیستند، بلکه سنگ بنا و مکانیسم تحقق تمدن الهی هستند. در نگاه امام حسین (ع) معروف یعنی همهٔ ارزش‌ها و هنجارهای تمدن‌ساز اسلامی و منکر یعنی همهٔ ضد ارزش‌هایی که بنیان‌های جامعه را تخریب می‌کنند. در شرایطی که دستگاه خلافت اموی به‌طور سیستماتیک، معروف را به منکر و منکر را به معروف تبدیل کرده بود؛ مثلاً شراب‌خواری و بی‌بندوباری را رواج می‌داد و نهی از منکر را سرکوب می‌کرد، قیام امام تلاش برای بازگرداندن نظم حقیقی به جامعه بود. این امر مستلزم انقلابی فرهنگی پیش از انقلاب سیاسی بود. امام با تأکید بر پیروی از سیرهٔ پیامبر (ص) و امام علی (ع) به الگویی تمدنی اشاره می‌کند که عدالت، علم، اخلاق و معنویت را محور حکمرانی می‌داند؛ بنابراین استراتژی عاشورا یک استراتژی تدریجی و عمیقاً فرهنگی برای بازسازی تمدن اسلامی ازطریق احیای ارزش‌های اساسی آن بود. شهادت امام و یارانش نقطهٔ عطفی شد که این ارزش‌ها را برای همیشه در حافظهٔ تاریخی امت اسلامی حک کرد و چراغ راهی برای همهٔ حرکت‌های اصلاحی شد (شریعتی، ۱۳۸۰، ص۷٤).

٤-۳. اخلاق در مبارزه

تأکید صریح امام حسین (ع) بر نفی انگیزه‌های شخصی و قدرت‌طلبانه («لَمْ أَخْرُجْ أَشِراً وَ لَا بَطِراً»: متکبر و اهل شرارت نیستم) مرزی اصولی و روشن میان استراتژی ایشان و رویکردهای ماکیاولیستی که «هدف وسیله را توجیه می‌کند» ترسیم می‌کند. در مکتب حسینی «روش» و «وسیله» نیز باید به‌اندازهٔ «هدف» پاک، مشروع و مبتنی‌بر ارزش‌های الهی باشد (مطهری، ۱۳۵۷، ص۸۹). به همین دلیل است که ایشان در طول حرکت از مدینه تا کربلا، باوجود تمام تهدیدها، از به‌کارگیری هرگونه ابزار غیراخلاقی مانند فریب، ترور شخصیت، غارت یا آغازگری در جنگ امتناع ورزیدند؛ حتی در لحظات پایانی، زمانی که سپاه دشمن آب را بر ایشان و اصحاب بست، امام هرگز دستور به مسموم کردن چاه‌های آب دشمن را ـ که یک تاکتیک رایج جنگی بود ـ نداد. این پایبندی راسخ به اخلاق، حتی در سخت‌ترین شرایط، یکی از مهم‌ترین درس‌های عاشورا برای سیاست‌مداران و فعالان اجتماعی امروز است و نشان می‌دهد که نهضت الهی و تمدن‌ساز نمی‌تواند و نباید از ابزارهای شیطانی و غیرانسانی برای رسیدن به اهداف والای خود

استفاده کند؛ چراکه در این صورت خود به بخشی از فسادی تبدیل می‌شود که قصد مبارزه با آن را دارد (جعفری، ۱۳۸۰، ص۲۳۱). این اصل میراث ماندگار قیام عاشورا است که مشروعیت و مقبولیت آن را در طول تاریخ تضمین کرده است.

۵. بازخوانی ظرفیت‌های تمدن‌ساز نهضت عاشورا (تحلیل یافته‌ها)

برای فعال‌سازی پتانسیل تمدن‌ساز عاشورا باید از رویکرد محدود به «سوگواری» به رویکرد «سلوک» و الگوبرداری عملی عبور کرد. در ادامه مؤلفه‌های اصلی این الگو تحلیل می‌شوند.

۵-۱. عقلانیت راهبردی: تقدم «جهاد تبیین» بر جهاد نظامی

یکی از بزرگ‌ترین تحریف‌ها در تحلیل نهضت عاشورا تقلیل آن به قیامی صرفاً احساسی و فاقد دوراندیشی استحسابی است. در حالی که این نهضت اوج به‌کارگیری عقلانیت راهبردی در سخت‌ترین شرایط بود. امام حسین (ع) از ابتدا با درک کامل از توازن قوا و پیامدهای احتمالی، حرکتی را طراحی کرد که هدف نهایی آن نه پیروزی نظامی کوتاه‌مدت، بلکه پیروزی فرهنگی و تمدنی درازمدت بود. این نگاه استراتژی، ایشان را از هرگونه عمل‌گرایی کورانه متمایز می‌ساخت و آن را به برنامه‌ای مدون تبدیل کرده بود که هر مرحلهٔ آن حساب‌شده و هدفمند بود (مطهری، ۱۳۵۷، ص۱۱۲). استراتژی روشنگری و اتمام حجت، ستون فقرات این عقلانیت راهبردی بود. امام حسین (ع) در تمام مراحل، از مدینه تا کربلا، بیش از آنکه به دنبال جمع‌آوری نیرو برای نبردی نابرابر باشند، به دنبال «روشنگری» و «بصیرت‌افزایی» بودند. در مواجهه با لشکر حرّ امام (ع) به‌جای توسل به زور، با ارائهٔ نامه‌های دعوت کوفیان «دادگاهی علنی» برپا کردند و مشروعیت اقدام دشمن را به‌لحاظ حقوقی و منطقی زیر سؤال بردند (شیخ مفید، ۱٤۱۳، ج۲، ص۸۰). این اقدام حرکتی کاملاً «حقوقی» و «مستند» برای اتمام حجت بر همگان بود. این عقلانیت گفت‌وگومحور تا آخرین لحظه نیز ادامه یافت. اوج این رویکرد در خطبه‌های متعدد ایشان در صبح روز عاشورا متجلی شد. ایشان با معرفی نسب خود، یادآوری سخنان پیامبر (ص) در حق خویش و به چالش کشیدن مبنای شرعی جنگ ازسوی لشکر عمر سعد تلاش کردند با «بیدار کردن عقل‌ها و وجدان‌ها»، از خونریزی جلوگیری کنند: «فَبِمَ تَسْتَحِلُّونَ دَمِی؟» (پس به چه مجوزی خون مرا حلال می‌شمارید؟) (مجلسی، ۱٤۰۳،ج٤٥، ص٦). این رفتار کنش مصلحی عاقل و فیلسوف است که حتی در آستانهٔ جنگ راه را بر منطق و استدلال باز می‌گذارد.

مدیریت استراتژیک میدان نبرد نیز گواه دیگری بر این مدعاست. تصمیمات امام (ع) مانند تغییر مسیر به سمت کربلا برای جلوگیری از جنگ در حرم امن مکه و آلوده نشدن آن و نیز انتخاب محل استقرار

خیمه‌ها به‌گونه‌ای که از پشت سر با نهر علقمه یا خیمه‌ها محافظت شوند و دشمن نتواند محاصرهٔ کاملی ایجاد کند، نمونه‌هایی از مدیریت دقیق نظامی و تاکتیکی مبتنی‌بر عقلانیت است (طبری، ۱۹٦۷، ج۵، ص٤۰۹)؛ اما نهایت تجلی این عقلانیت در «برنامه‌ریزی برای فاز دوم قیام (جهاد پیام)» متجلی است. امام (ع) به‌خوبی می‌دانستند که پیروزی واقعی در «رساندن پیام» و زنده نگاه داشتن آرمان قیام است؛ ازاین‌رو با همراه کردن شخصیت‌هایی مانند حضرت زینب (س) و امام سجاد (ع) و آماده‌سازی آنان برای دوران اسارت، فاز دوم قیام یعنی «جهاد تبیین» و روشنگری را طراحی کردند. این نقشهٔ راهبردی تضمین کرد که پیام عاشورا از محدودهٔ یک روز و یک مکان فراتر رود و به میراثی جاوادان تبدیل شود. دلالت تمدنی این رویکرد ارائهٔ یک اصل بنیادین است: هر تمدن پایدار و اصیلی باید بر «عقلانیت»، «گفت‌وگو»، «استدلال» و «اقناع» استوار باشد، نه بر زور، تحمیل و جهل. جامعهٔ تمدنی جامعه‌ای است که شهروندانش نه از روی اجبار که براساس «بصیرت» و «آگاهی» مسیر خود را انتخاب می‌کنند.

۵-۲. معنویتِ عزتمند: شالودهٔ انسان تمدن‌ساز

نهضت عاشورا پارادایم جدید و انقلابی از «معنویت» را به بشریت عرضه کرد که در تقابل کامل با معنویت‌های منفعل، ریاکارانه و عزلت‌گزین قرار دارد. این یک «معنویت فعال، مبارز و مسئولیت‌پذیر» است که عزت، آزادگی و اصلاح جامعه را جزئی جدایی‌ناپذیر از سلوک فردی می‌داند. این نگاه معنویت را از حصار خلوتگاه‌های شخصی خارج می‌کند و آن را به عرصهٔ عمومی و مبارزه برای عدالت می‌کشاند؛ درنتیجه شالوده‌ای مستحکم برای بنای تمدن الهی فراهم می‌آورد. در قلب این پارادایم «مانیفست عزت» قرار دارد که در شعار تاریخ‌ساز «هَیْهاتَ مِنّا الذِّلَّةُ» (ذلت و خواری از ما بسیار دور است) (ابن‌شعبه حرانی، ۱٤۰٤، ج۲، ص۲٤۵) تبلور یافته است. این دکترین مبین آن است که کرامت ذاتی انسان و پایبندی به اصول اخلاقی و دینی، ارزشی والاتر از ادامهٔ حیات مادی همراه با خفت و ذلت دارد. امام حسین (ع) باصراحت می‌فرمایند: «الْمَوْتُ أَوْلَى مِنْ رُكُوبِ الْعَارِ، وَ الْعَارُ أَوْلَى مِنْ دُخُولِ النّارِ» (مرگ از پذیرش ننگ بهتر و ننگ از ورود در آتش سزاوارتر است) (ابن شهرآشوب، بی‌تا،ج٤، ص٦۸). این آموزه می‌تواند به عنوان اصل بنیادین و چراغ راه برای ملت‌ها و حکومت‌هایی باشد که می‌خواهند تمدنی مستقل بسازند؛ تمدنی که در برابر فشارهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی قدرت‌های سلطه‌گر نه با سازش که با اتکا به عزت‌نفس ملی و اعتمادبه‌نفس فرهنگی مقاومت می‌کند. در منطق عاشورا «عبادت» نیز از حیطهٔ آیینی فردی و مناسکی صرف خارج شده و به «قلب تپندهٔ مبارزه» و بستری برای رشد روحی و تقرب الهی تبدیل می‌شود. درخواست مهلت امام (ع) در شب عاشورا برای نماز و دعا، تنها عبادتی معمولی نبود، بلکه «کنشی استراتژیک» برای تقویت اراده، تجدید میثاق با خدا و کسب آمادگی روحی برای نبردی سهمگین بود (شیخ مفید، ۱٤۱۳، ج۲، ص۹۱). اقامهٔ نماز جماعت ظهر عاشورا در میانهٔ میدان نبرد و زیر

تیرهای دشمن، بیانیه‌ای عملی و نمادین قدرتمند بود که نشان می‌داد هدف نهایی این قیام اقامهٔ ارزش‌های الهی است که نماز نماد برجستهٔ آن به شمار می‌رود و مبارزه در راه حق، خود عالی‌ترین شکل عبادت است. این الگوی «عبادت در بحران» به انسان معاصر می‌آموزد که مؤثرترین راه برای کسب آرامش، تمرکز و قدرت درونی در دل طوفان‌های زندگی، پناه بردن به معنویت و رازونیاز با خداست. اوج این معنویت فعال در مفهوم «عرفان عملی و شهادت‌طلبگی آگاهانه» تجلی می‌یابد. عرفان عاشورایی عرفانی نظری و انزواگرا نیست، بلکه عرفانی است که در میدان عمل و در صحنهٔ انتخاب میان حق و باطل محک می‌خورد و اوج آن در مفهوم «شهادت» به‌عنوان انتخابی آزادانه و آگاهانه نمایان می‌شود. نگاه تحسین‌برانگیز حضرت زینب (س) به صحنهٔ شهادت عزیزانش، آنجا که فرمود: «مَا رَأَیْتُ إِلَّا جَمِیلًا» (جز زیبایی ندیدم) (قمی، ۱۳۷۹، ص۳٦۰) مرگ را از پدیده‌ای هراس‌آور و پایان‌بخش به «انتخابی زیبا» و «وصال معشوق» برای رسیدن به خداوند متعال تبدیل می‌کند. این سطح متعالی از معنویت، انسان را از تمام قیدوبندهای مادی و ترس‌های دنیوی آزاد می‌سازد و او را به عاملی بی‌باک و فداکار در راه آرمان‌های متعالی تبدیل می‌کند. دلالت تمدنی این آموزه آن است که «انسان تمدن‌ساز» در پارادایم عاشورا انسانی است چندبعدی که ایمان عمیق و عرفان را با عزت‌نفس، آزادگی و احساس مسئولیت اجتماعی عمیق در هم آمیخته است. او هم‌زمان هم عارفی است که در متن جامعه و سیاست حضور دارد و هم سیاستمدار و مصلحی است که تمام اقداماتش رنگ‌وبوی الهی دارد. چنین انسانی نه از ترس که از روی شعور و عشق عمل می‌کند و برای حفظ ارزش‌های انسانی و دینی خود، از هیچ هزینه‌ای دریغ نمی‌ورزد. به جرئت می‌توان گفت که تمدن نوین اسلامی محصول تربیت نسلی از چنین انسان‌های کامل و عزتمندی است که معنویت را موتور محرک پیشرفت و تحول جامعه می‌دانند.

۵-۳. عدالت‌خواهیِ فرامذهبی: ظرفیت گفت‌وگوی جهانی

یکی از بزرگ‌ترین و ماندگارترین ظرفیت‌های تمدن‌ساز نهضت عاشورا، پیام جهان‌شمول «عدالت‌خواهی» آن است که مرزهای مذهب، نژاد و جغرافیا را درنوردیده و می‌تواند به‌عنوان «زبانی مشترک» برای تمام انسان‌های آزاده و حق‌طلب جهان عمل کند. این قیام نبردی صرفاً مذهبی یا قومی نبود، بلکه نبردی هستی‌شناختی میان حق و باطل، عدالت و ظلم و آزادی و استبداد بود. همین جهان‌شمولی است که عاشورا را از حادثه‌ای تاریخی خاص به الگویی همیشه زنده برای بشریت تبدیل کرده است. اوج این نگاه فرامذهبی و جهان‌شمول در خطاب تاریخی و بی‌نظیر امام حسین (ع) به لشکر دشمن در روز عاشورا متجلی است: «إِنْ لَمْ یَکُنْ لَکُمْ دِینٌ وَ کُنْتُمْ لَا تَخَافُونَ الْمَعَادَ فَکُونُوا أَحْرَاراً فِي دُنْیَاکُمْ» (اگر دین ندارید و از روز جزا نمی‌ترسید، لااقل در دنیای خود آزاده باشید) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج٤٥، ص٥١). این بیان یک «فراخوان جهانی» بی‌سابقه است. امام (ع) با این حرکت ژرف‌اندیشانه،

سطح مخاطبان و مطالبه خود را از حصار «تکلیف دینی» فراتر برده و آن را به یک «اصل بنیادین انسانی» (آزادگی، شرافت و جوانمردی) تقلیل می‌دهند. این استراتژی هوشمندانه باعث می‌شود حتی بی‌دین‌ترین، متفکرترین و غیرمسلمان‌ترین افراد نیز خود را مخاطب مستقیم این پیام بیابند. این اصل می‌تواند به‌عنوان مبنایی مستحکم برای شکل‌گیری یک «جبههٔ جهانی مستضعفین» و عدالت‌خواهان در برابر نظام سلطه، استکبار و بی‌عدالتی‌های بین‌المللی استفاده شود. از بعدی دیگر، قیام امام حسین (ع) قیامی برای دفاع از «حقوق عمومی» و منافع کل جامعه بود، نه صرفاً منافع یک گروه یا فرقهٔ خاص. ایشان علیه سیستمی قیام کردند که بیت‌المال (ثروت ملی) را غارت می‌کرد، حق انتخاب و آزادی‌های مشروع مردم را سلب کرده بود و امنیت، اقتصاد و اخلاق عمومی را به مخاطره انداخته بود. این رویکرد نهضت عاشورا را به یک «الگوی کلاسیک» و پیشرو برای فعالیت‌های «جامعهٔ مدنی» و نهادهای مردمی در جهان امروز تبدیل می‌کند. هدف اصلی نهادهای مدنی نظارت بر قدرت، شفافیت، مبارزه با فساد ساختاری و دفاع از حقوق اساسی شهروندی است؛ دقیقاً همان اهدافی که در کانون استراتژی اصلاحی امام حسین (ع) قرار داشت و برای تحقق آن بزرگ‌ترین هزینهٔ ممکن را پرداخت کرد. گواه صدق این ظرفیت جهان‌شمول تأثیرپذیری و الهام‌بخشی عاشورا برای مصلحان و رهبران بزرگ غیرمسلمان در سراسر جهان است. مهاتما گاندی، رهبر استقلال هند، به‌صراحت می‌گوید: «من زندگی امام حسین، آن شهید بزرگ اسلام را به‌دقت خوانده‌ام... اگر هندوستان بخواهد یک کشور پیروز شود، بایستی از سرمشق امام حسین پیروی کند». این اعتراف به‌وضوح نشان می‌دهد که عاشورا میراثی مشترک برای تمام بشریت است و پیام آن محدود به جغرافیا یا دین خاصی نیست.

۵-٤. الگوی حکمرانی و رفتار در تمدن عاشورایی

فرهنگ ناب عاشورا، فراتر از رویدادادی تاریخی، مجموعه‌ای از اصول بنیادین و جاودان برای «حکمرانی مطلوب» و «رفتار سیاسی مبتنی‌بر ارزش‌های الهی» ارائه می‌دهد. این اصول چهارچوبی جامع را ترسیم می‌کند که می‌تواند اساس حکومتی عادلانه و مردم‌محور در تمدن نوین اسلامی باشد. امام حسین (ع) در عمل ثابت کرد که سیاست می‌تواند و باید عین تقوا و پایبندی به اخلاق باشد. در رأس این اصول مسئلهٔ «مشروعیت» قرار دارد. امام حسین (ع) با امتناع قاطعانه از بیعت با یزید، اصل بنیادینی را پایه‌گذاری کرد: مشروعیت حکومت، نه ازطریق زور، وراثت یا فریب، بلکه ازطریق «شایستگی اخلاقی»، «تقوا» و «پایبندی عملی به اصول عدالت» به دست می‌آید. یزید نماد حاکم فاسق، فاقد تقوا و قاتل بود و حکومت او براساس زور و زراندوزی استوار شده بود. امام در پاسخ به درخواست بیعت فرمودند: «إِنَّا أَهْلُ بَيْتِ النُّبُوَّةِ وَ مَعْدِنُ الرِّسَالَةِ... وَ يَزِيدُ رَجُلٌ فَاسِقٌ شَارِبُ الْخَمْرِ قَاتِلُ النَّفْسِ الْمُحَرَّمَةِ» (ما خاندان نبوت و معدن رسالتیم... و یزید مردی است فاسق، شراب‌خوار و کشندهٔ نفوس محترمه) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج۴۴،

ص۳۲۵). این موضع امام سنگ بنای هر نظام سیاسی است که رهبری را امانتی الهی و مردمی می‌داند. فرهنگ عاشورایی با احیای فریضهٔ «امر به معروف و نهی از منکر» آن را از یک توصیهٔ اخلاقی فردی به یک «اصل ساختاری برای نظارت همگانی و دائمی بر قدرت» ارتقا می‌دهد. قیام امام حسین (ع) عالی‌ترین سطح اجرای این فریضه در برابر حاکمیت ظالم بود. این اصل به تک‌تک اعضای جامعه «حق اعتراض»، «تکلیف نقد حاکمان» و «مسئولیت جلوگیری از انحراف نظام» را اعطا می‌کند. امام در تبیین فلسفهٔ قیام خود فرمودند: «أَرَیَ أَنْ لاَ أَخْرُجَ إِلاَّ آمِراً بِالْمَعْرُوفِ وَ نَاهِیاً عَنِ الْمُنْکَرِ» (جز به قصد امر به معروف و نهی از منکر خارج نمی‌شوم) (کوفی، ۱٤۱۱ق، ص۲۱). این نگاه شهروندان را از رعایای منفعل به عناصری فعال در حکمرانی تبدیل می‌کند.

یکی از درخشان‌ترین جلوه‌های حکمرانی عاشورایی «مدارا و پایبندی مطلق به اخلاق حتی در مواجهه با دشمن» است. اقدام امام (ع) در سیراب کردن لشکر تشنه حرّ با آب خنک در اوج دشمنی و در شرایطی که خود و اصحابش در مضیقه بودند، تجلی یک اصل بنیادین اخلاقی است. این رفتار نه‌تنها عملی انسانی بلکه «خلع سلاح روانی» قدرتمندی بود که برتری اخلاقی جبهه حق را به نمایش گذاشت. این عمل امام چنان تأثیری داشت که یکی از عوامل اصلی توبهٔ حرّبن‌یزید ریاحی شد(دینوری، ۱۳۶۸، ص۲۵۵). این الگو می‌تواند مبنای تدوین قوانین بین‌المللی انسانی در تمدن نوین باشد. در کنار این مدارای اخلاقی، اصل قاطع و تغییرناپذیر دیگر «سازش نکردن بر سر اصول و ارزش‌های بنیادین» نهفته است. امام حسین (ع)، باوجود تمام فشارها و وعده‌ها، هرگز حاضر به بیعت با یزید حتی به‌صورت ظاهری و مصلحتی نشد؛ زیرا این بیعت به معنای مشروعیت بخشیدن و تقویت کل سیستم فاسد و ظلم بود. امام در پاسخ به پیشنهادهای سازش فرمودند: «هِیَهَاتَ مِنَّا الذِّلَّةُ» (ذلت و خواری از ما بسیار دور است) (ابن‌طاووس، ۱۳٤۸، ص٤۲). این موضع به‌وضوح نشان می‌دهد که در حکمرانی عاشورایی، مدارا و تعامل اخلاقی به هیچ‌وجه به معنای ساده‌لوحی یا عقب‌نشینی از ارزش‌های اساسی نیست؛ درنتیجه الگوی حکمرانی عاشورایی ترکیبی متعادل و خردمندانه از اخلاق مداراگرایانه و مقاومت اصولی است. این الگو مشروعیت را بر پایهٔ عدالت و شایستگی استوار می‌سازد، حق نظارت همگانی را به رسمیت می‌شناسد، در رفتار با مخالفان به اخلاق پایبند است و درعین‌حال کوچک‌ترین سازشی در برابر باطل و ظلم را رد می‌کند. این اصول چراغ راهی برای بنیان‌گذاری یک نظام سیاسی عدالت‌محور و مردم‌گرا در تمدن آیندهٔ اسلامی است.

۵-۵. پیروزی خون بر شمشیر: استراتژی «قدرت نرم»

واقعهٔ عاشورا تعریف کلاسیک «قدرت» و «پیروزی» را در تاریخ بشر دگرگون کرد. امام حسین (ع) با انتخاب آگاهانهٔ شهادت مظلومانه، مدلی جدید و بی‌سابقه از پیروزی را معرفی کردند: «پیروزی

فرهنگی، تاریخی و نرم». این مدل برخلاف نگاه مادی به قدرت که تنها بر برتری نظامی و فیزیکی تکیه دارد، بر ظرفیت‌های ناملموس اما ماندگاری مانند حقانیت، اخلاق و جذابیت معنوی تأکید می‌ورزد. در این رویکرد امام (ع) به‌جای تکیه بر «قدرت سخت» (شمشیر و نیروی نظامی) استراتژی خود را بر محور «قدرت نرم» بنا نهادند. قدرت نرم یعنی توانایی تأثیرگذاری و شکل‌دهی به ترجیحات دیگران ازطریق جذابیت فرهنگی، ایدئولوژیک و اخلاقی به‌جای اجبار. امام حسین (ع) با بهره‌گیری از عناصری مانند حقانیت ذاتی قیام، مظلومیت نمادین، پیام جهان‌شمول عدالت‌خواهی و برتری اخلاقی آشکار توانستند شکست ظاهری در میدان نبرد را به پیروزی ابدی در عرصهٔ جنگ روایت‌ها و افکار عمومی تبدیل کنند. این استراتژی هوشمندانه دقیقاً مطابق با تعریفی است که جوزف نای، نظریه‌پرداز معاصر، از قدرت نرم ارائه می‌دهد: «توانایی به دست آوردن آنچه می‌خواهید ازطریق جذب به‌جای اجبار (Nay, 2004,p5) این الگو نشان می‌دهد که چگونه می‌توان باوجود محاصرهٔ رسانه‌ای و تبلیغات گستردهٔ حکومت وقت، پیام خود را به گوهر تاریخ رساند و قلب‌ها و اذهان نسل‌های آینده را تسخیر کرد.

در جهان امروز که اهمیت رسانه‌ها جنگ‌های شناختی و نبرد روایت‌ها بر کسی پوشیده نیست، این استراتژی عاشورایی می‌تواند به‌عنوان الگویی کامل و پیشرفته برای «مقاومت فرهنگی» و تأثیرگذاری بر افکار عمومی جهان به کار رود. امام حسین (ع) نشان دادند که چگونه می‌توان باوجود محاصرهٔ رسانه‌ای و تبلیغات گستردهٔ حکومت وقت، پیام خود را به گوهر تاریخ رساند و قلب‌ها و اذهان نسل‌های آینده را تسخیر کرد. این الگو برای ملت‌هایی که در برابر هجوم فرهنگی و جنگ نرم دشمن قرار دارند بسیار راهگشاست. سرانجام استراتژی «پیروزی خون بر شمشیر» راهبردی تمدن‌ساز و امیدبخش برای تمام ملت‌ها و جنبش‌های مستضعفی است که در موازنهٔ قدرت سخت (نظامی و اقتصادی) توانایی مقابلهٔ مستقیم با ابرقدرت‌ها و امپراتوری‌های استکباری را ندارند. عاشورا به آنان می‌آموزد که می‌توان با تکیه بر حقانیت آرمان، پایداری و استقامت، خلاقیت در تولید پیام و ایجاد جذابیت فرهنگی، قدرتمندترین رژیم‌های نظامی و رسانه‌ای را به چالش کشید و در میدان نبرد طولانی‌مدت فرهنگ و تاریخ آنان را شکست داد. این همان درسی است که انقلاب اسلامی ایران با الهام از عاشورا آن را در عمل به نمایش گذاشت و توانست در برابر قدرت‌های جهانی بایستد. این استراتژی امید را در دل تمام مستضعفان جهان زنده می‌کند که پیروزی نهایی از آنِ حق و حقیقت است، حتی اگر در کوتاه‌مدت، هزینه‌های سنگینی برای آن پرداخت شود.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بازخوانی ظرفیت‌های تمدن‌ساز فرهنگ عاشورا نشان داد که این نهضت فراتر از

یک واقعهٔ تاریخی یک «الگوی جامع تمدنی» با اصول، ارزش‌ها و استراتژی‌های مشخص است. تحلیل یافته‌ها نشان می‌دهد که گذار از فهم سنتی و سوگ‌محور به یک «فهم کارآمد و تمدنی» مستلزم تمرکز بر پنج مؤلفهٔ بنیادین است که از دل این نهضت استخراج می‌شود: عقلانیت راهبردی، معنویت عزتمند، عدالت‌خواهی فرامذهبی، الگوی حکمرانی اخلاق‌مدار و استراتژی قدرت نرم. این اصول پنج‌گانه در ارتباطی نظام‌مند نقشهٔ راه ساخت تمدن نوین اسلامی را ترسیم می‌کنند و نشان می‌دهند که چگونه می‌توان از عاشورا به‌عنوان الگویی زنده و پویا برای ساختن آینده‌ای بهتر بهره برد؛ درواقع این پنج مؤلفه پنج ضلع یک منظومهٔ کامل تمدنی را تشکیل می‌دهند. عقلانیت راهبردی به‌عنوان مغز متفکر این نظام، جهت‌گیری کلان را تعیین می‌کند. معنویت عزتمند به‌عنوان قلب تپنده، انرژی و انگیزهٔ لازم برای حرکت را فراهم می‌سازد. عدالت‌خواهی فرامذهبی به‌عنوان دامنهٔ نفوذ، مرزهای جغرافیایی و مذهبی را درنوردیده و پیام عاشورا را به جهانیان عرضه می‌کند. الگوی حکمرانی اخلاق‌مدار به‌عنوان ساختار اجرایی، چهارچوب عملیاتی تحقق آرمان‌ها را مشخص می‌سازد و درنهایت استراتژی قدرت نرم به‌عنوان ابزار نفوذ و تأثیرگذاری، امکان تحقق اهداف را در عرصهٔ جهانی فراهم می‌آورد. فعال‌سازی این ظرفیت‌ها نیازمند «نهضتی فکری» برای ترجمهٔ این دکترین‌ها به سیاست‌ها، قوانین و الگوهای رفتاری ملموس در سطوح مختلف فردی، اجتماعی و بین‌المللی است. تنها در این صورت است که می‌توان از عاشورا نه به‌عنوان یک خاطرهٔ تاریخی بلکه به‌عنوان یک موتور محرک زنده و پویا برای ساختن تمدنی نوین که مبتنی‌بر عدالت، معنویت و عقلانیت است بهره برد. این الگو می‌تواند نه‌تنها برای جهان اسلام که برای تمام بشریت در جست‌وجوی عدالت و آزادی راهنمایی بی‌بدیل باشد.

پیشنهادها برای پژوهش‌های آتی

با توجه به یافته‌های این تحقیق، زمینه‌های پژوهشی متعددی برای تحقیقات آتی پیشنهاد می‌شود که می‌تواند به غنای ادبیات علمی این حوزه بیفزاید. نخست، انجام پژوهش‌های تطبیقی میان الگوی تمدنی عاشورا با سایر الگوهای انقلابی و تمدنی در جهان (مانند انقلاب فرانسه، جنبش‌های استقلال‌طلبانه و نظریه‌های معاصر مقاومت) ضروری است تا وجوه تمایز و اشتراک این الگوها در حوزه‌هایی مانند مشروعیت، اخلاق و استراتژی‌های مبارزه مشخص شود. دوم، پژوهش‌های میدانی با بهره‌گیری از روش‌های پیمایشی و کمّی می‌توانند تأثیر عملی آموزه‌های عاشورا را بر شاخص‌هایی مانند «سرمایهٔ اجتماعی»، «فرهنگ مقاومت» و «رفتارهای مدنی» در جوامع شیعی مورد سنجش قرار دهند. سوم، در حوزهٔ سیاست‌پژوهی امکان تدوین سیاست‌های عملی در عرصه‌هایی چون سیاست خارجی، آموزش وپرورش و رسانه براساس دکترین‌های استخراج‌شده از عاشورا (مانند دکترین عزت و استراتژی قدرت

نرم) وجود دارد که می‌تواند به‌صورت موردی بررسی شود. چهارم، آسیب‌شناسی تحریفات و انحرافات تاریخی که مانع از فعال‌سازی کامل ظرفیت‌های تمدن‌ساز عاشورا شده‌اند نیازمند پژوهشی عمیق است تا با ارائهٔ راهکارهای پالایش فرهنگ عاشورایی، زمینه را برای بهره‌گیری کامل از این الگو فراهم آید. این پژوهش‌ها می‌توانند در قالب طرح‌های بین‌رشته‌ای و با همکاری حوزه‌های علوم اسلامی، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی به اجرا درآیند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

تضاد منافع

نویسندگان هیچ تضاد و تعارض منافعی ندارند.

منابع

- ابن‌شعبه الحرانی، حسن‌بن‌علی (۱۴۰۴ ق). *تحف العقول عن آل الرسول (ص)*. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعهٔ مدرسین حوزهٔ علمیهٔ قم.
- ابن‌شهرآشوب مازندرانی، ابوجعفر محمدبن‌علی (بی‌تا). *مناقب آل ابی‌طالب(ع)*. به کوشش محمدحسین دانش آشتیانی و سید هاشم رسولی محلاتی. قم: انتشارات علامه.
- پرویش، محسن (۱۳۹۸). ظرفیت‌های تمدن‌سازی در جهان اسلام با تکیه بر پیاده‌روی اربعین. *تمدن اسلامی و دین‌پژوهی*، ۱(۲)، ۴۷-۳۰. http://dor.org/20.1001.1.26764830.1398.1.2.2.4
- جعفری، محمدتقی (۱۳۷۶). *امام حسین (ع)، شهید فرهنگ پیشرو انسانیت*. تهران: مؤسسهٔ تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۰). *شکوفایی عقل در پرتو نهضت حسینی*. قم: مرکز نشر اسراء.
- جوهری، ابونصر اسماعیل‌بن‌حماد (۱۳۷٦). *الصحاح*. بیروت: دارالعلم للملائین.
- حاجی غلام سریزدی، علی (۱٤۰۳). فراترکیب مطالعات پیاده‌روی اربعین در جهت شناسایی الگوی عوامل مؤثر. *دوفصلنامهٔ مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*. ۷(۱)، ۳۰۷-۳٤٤. https://doi.org/10.22070/nic.2024.18678.1286

- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۳/۰۳/۲۳). «بیانات در دیدار مسئولان وزارت امور خارجه و سفرا». قابل دسترسی در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار: Khamenei.ir.

- دارا، جلیل، صادقی، الهه (۱۴۰۴). نقش مؤلفه‌های سیاسی پیاده‌روی اربعین در تحقق تمدن اسلامی با تأکید بر بیانات آیت‌الله خامنه‌ای. *دوفصلنامهٔ مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، ۸(۱)، ۱-۲۸. https://doi.org/10.22070/nic.2025.19386.1325

- دورانت، ویل (۱۳۶۵). *درآمدی بر تاریخ تمدن*. ترجمهٔ احمد بطحایی. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

- دینوری، احمدبن‌داود (۱۳۶۸). *اخبار الطوال*. تحقیق عبدالمنعم عامر. قم: منشورات ارضي.

- شریعتی، علی (۱۳۸۰). *تشیع علوی و تشیع صفوی*. تهران: انتشارات چاپخش.

- شیخ المفید، محمدبن‌محمد (۱۴۱۳ ق). *الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد*. قم: کنگرهٔ شیخ مفید.

- طبری، محمدبن‌جریر (۱۹۶۷ م). *تاریخ الرسل و الملوک*. تحقیق محمد أبوالفضل إبراهیم. بیروت: دارالتراث.

- قاسمی، بهزاد (۱۴۰۲). ظرفیت‌سنجی پیاده‌روی اربعین و تأثیر آن بر تمدن اسلامی. *مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*، ۶(۲)، ۵۰-۲۵. https://doi.org/10.22070/nic.2024.18267.1266

- کوفی، احمدبن‌اعثم (۱۴۱۱ق). *الفتوح*. ج۴. بیروت: دارالاضواء.

- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

- محدثی، جواد (۱۳۸۳). *پیام‌های عاشورا*. قم: فراز اندیشه.

- مسعودی، علی‌بن‌حسین (بی‌تا). *مروج الذهب و معادن الجوهر*. تحقیق اسعد داغر. قم: دارالهجرة.

- مطهری، مرتضی (۱۳۵۷). *حماسهٔ حسینی*. تهران: انتشارات صدرا.

- نصر، حسین (۱۳۸۴). *علم و تمدن در اسلام*. ترجمهٔ احمد آرام. تهران: علمی و فرهنگی.

References

- Dārā, J.; Ṣādeqī, A. (2025). The role of political components of the Arba'een pilgrimage in realizing Islamic civilization with emphasis on the statements of Ayatollah Khamenei. *Biannual Journal of Fundamental Studies of the New Islamic Civilization*, 8(1), 1–28. https://doi.org/10.22070/nic.2025.19386.1325 [In Persian]

- Dīnawarī, A. (1989). *Akhbār al-Ṭiwāl* (ʿAbd al-Munʿim ʿĀmir, Ed.). Qom: Arḍī Publications. [In Arabic]

- Durant, W. (1986). *An Introduction to the History of Civilization* (A. Baṭḥāyī, Trans.). Tehran: Enqelāb-e Eslāmī Publications. [In Persian]

- Ḥājjī Ghulām Sarīzdī, ʿA. (2024). Meta-synthesis of Arba'een pilgrimage studies for identifying a pattern of effective factors. *Biannual Journal of Fundamental Studies of the New Islamic Civilization*, 7(1), 307–344. https://doi.org/10.22070/nic.2024.18678.1286 [In Persian]

- Ibn Aʿtham al-Kūfī, A. (1990). *Al-Futūḥ* (Vol. 4). Beirut: Dār al-Ḍawā'. [In Arabic]

- Ibn Shahrāshūb al-Māzandarānī, A. (n.d.). *Manāqib Āl Abī Ṭālib (ʿA)*. (Edited by Muḥammad Ḥusayn Dānish Ashtiyānī and Sayyid Hāshim Rasūlī Maḥallātī). Qom: ʿAllāma Publications. [In Persian]

- Ibn Shuʿba al-Ḥarrānī, Ḥasan b. ʿAlī. (1983/1404 AH). *Tuḥaf al-ʿUqūl ʿan Āl al-Rasūl*. Translated by ʿAlī Akbar Ghaffārī. Tehran: Ketābchī. [In Persian]

- Jaʿfarī, M. (1997). *Imam Ḥusayn (ʿA), the Martyr as the Pioneer of Human Culture*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Allāma Jaʿfarī's Works. [In Persian]

- Jawādī Āmulī, ʿA. (2011). *The Blossoming of Reason in the Light of the Ḥusaynī Movement*. Qom: Asrā' Publishing Center. [In Persian]

- Jawharī, A. (1997). *Al-Ṣiḥāḥ*. Beirut: Dār al-ʿIlm lil-Malāyīn. [In Arabic]

- Khamenei, S. A. (2005). "Speech delivered in the meeting with officials of the Ministry of Foreign Affairs and ambassadors." Available at the Office for the Preservation and Publication of Works: Khamenei.ir. [In Persian]

- Majlisī, M. (1983). *Biḥār al-Anwār al-Jāmiʿa li-Durar Akhbār al-Aʾimmat al-Aṭhār*. Beirut: Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]

- Masʿūdī, ʿA. (n.d.). *Murūj al-Dhahab wa Maʿādin al-Jawhar* (Asʿad Dāghir, Ed.). Qom: Dār al-Hijra. [In Arabic]

- Muḥaddithī, J. (2004). *Messages of ʿĀshūrā*. Qom: Farāz Andīsha. [In Persian]

- Muṭahharī, M. (1978). *The Ḥusaynī Epic*. Tehran: Ṣadrā Publications. [In Persian]

- Nasr, H. (2005). *Science and Civilization in Islam* (A. Ārām, Trans.). Tehran: ʿElmī va Farhangī Publications. [In Persian]

- Parvīsh, M. (2019). The capacities of civilizational building in the Islamic world based on the Arba'een pilgrimage. *Islamic Civilization and Religious Studies*, 1(2), 30–47. http://dor.org/20.1001.1.26764830.1398.1.2.2.4 [In Persian]

- Qāsimī, B. (2023). Assessing the capacities of the Arba'een pilgrimage and its impact on Islamic civilization. *Fundamental Studies of the New Islamic Civilization*, 6(2), 25–50. https://doi.org/10.22070/nic.2024.18267.1266 [In Persian]

- Shariʿatī, ʿA. (2001). *Alawite Shiʿism and Safavid Shiʿism*. Tehran: Chāp-Khosh Publications. [In Persian]

- Shaykh al-Mufīd, M. b. M. (1992). Al-Irshād: Dar Shināsāʾī-ye Maqām-e Chahārdah Maʿṣūm (ʿA) va Zendegānī-ye Īshān [Al-Irshād fī Maʿrifat Ḥujaj Allāh ʿalā al-ʿIbād]. Edited by Muḥammad Bāqir Bihbūdī and translated by Muḥammad Bāqir Sāʿedī Khurāsānī. 2 vols. Tehran: Ketābfurūshī-ye Islāmiyya. [In Persian]

- Ṭabarī, M. (1967). *Tārīkh al-Rusul wa al-Mulūk* (M. Abū al-Faḍl Ibrāhīm, Ed.). Beirut: Dār al-Turāth. [In Arabic]